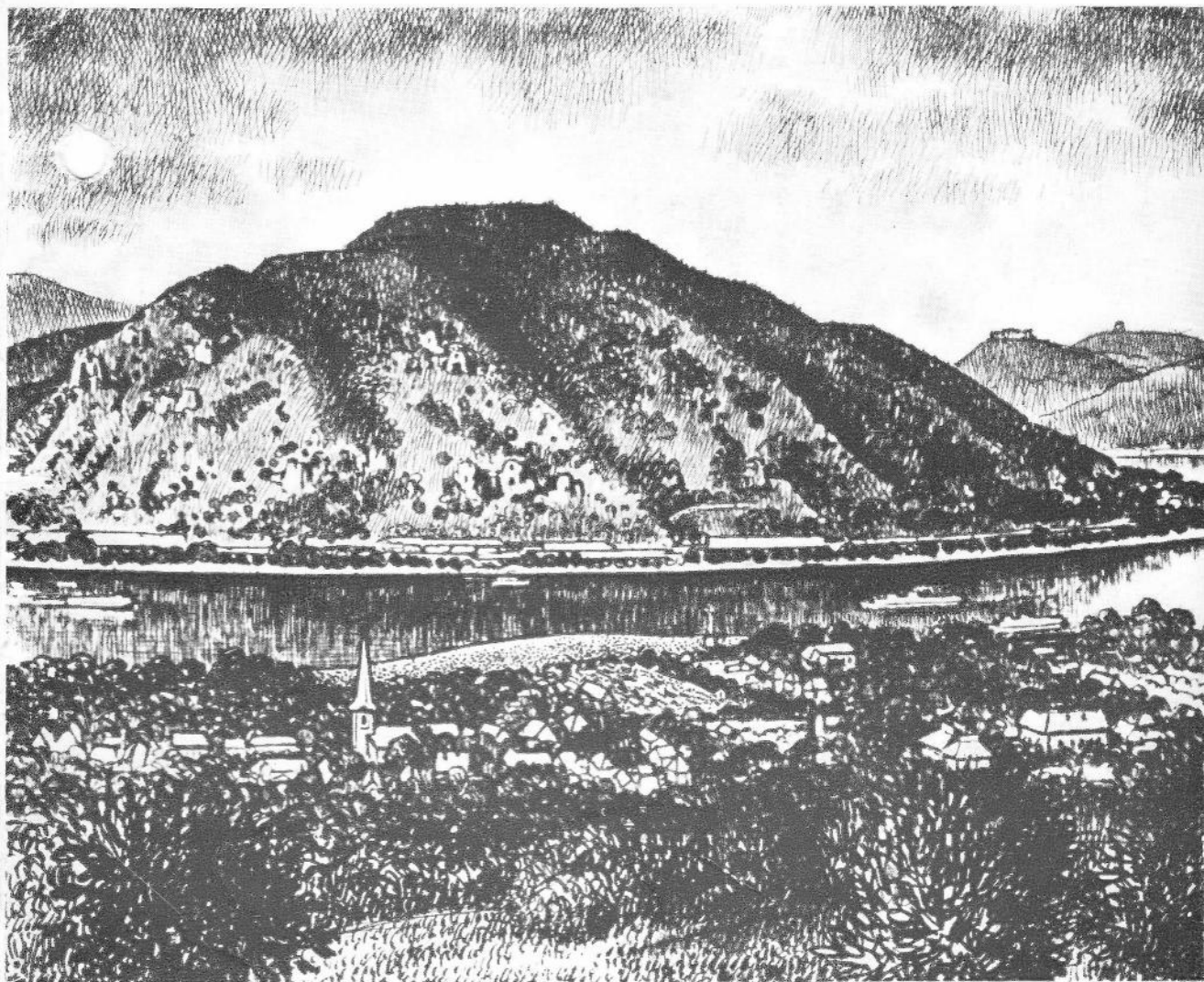
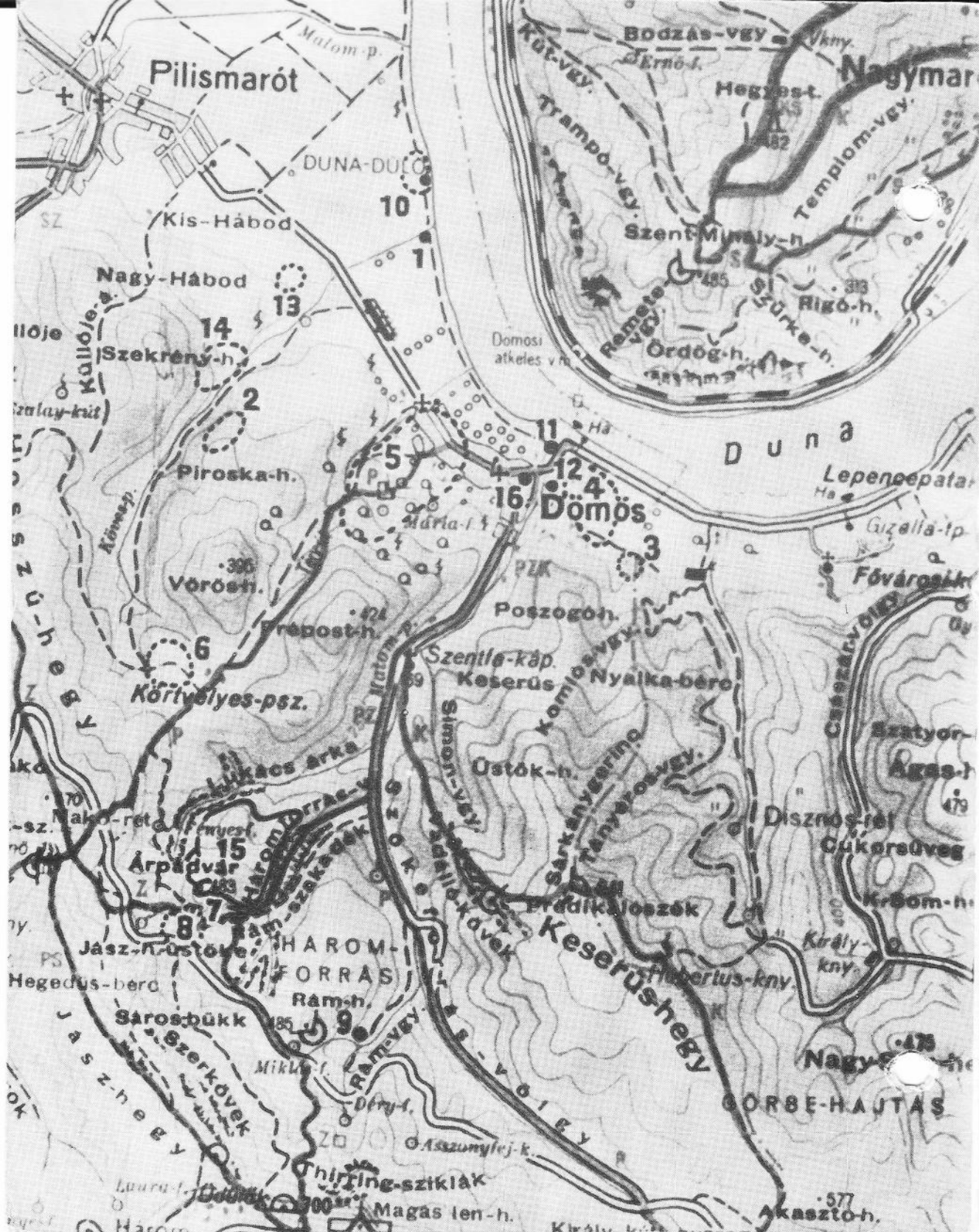
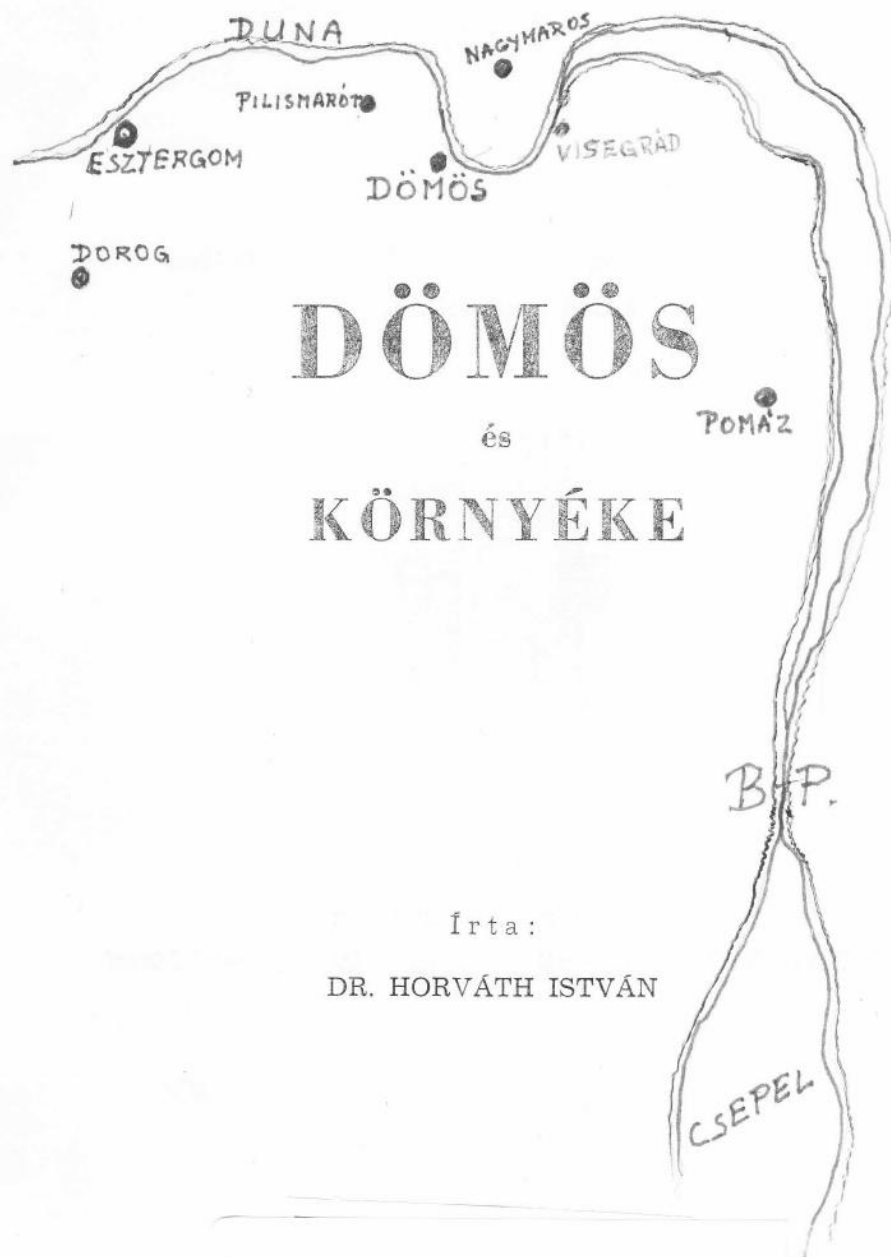

DUNAKANYAR
DÖMÖS
ÉS KÖRNYÉKE

DÖMÖS

és

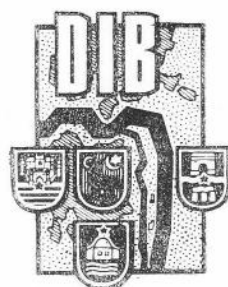
KÖRNYÉKE

Írta:

DR. HORVÁTH ISTVÁN

VÁC, 1979.

Készült Dömös község 900 éves jubileumának évében
a DIB támogatásával

A fényképeket készítették:
Dr. Horváth István, Kishonti Pál, Püspöki István, Vertel József

A képszerkesztés és a borítólap
Vertel József grafikusművész munkája

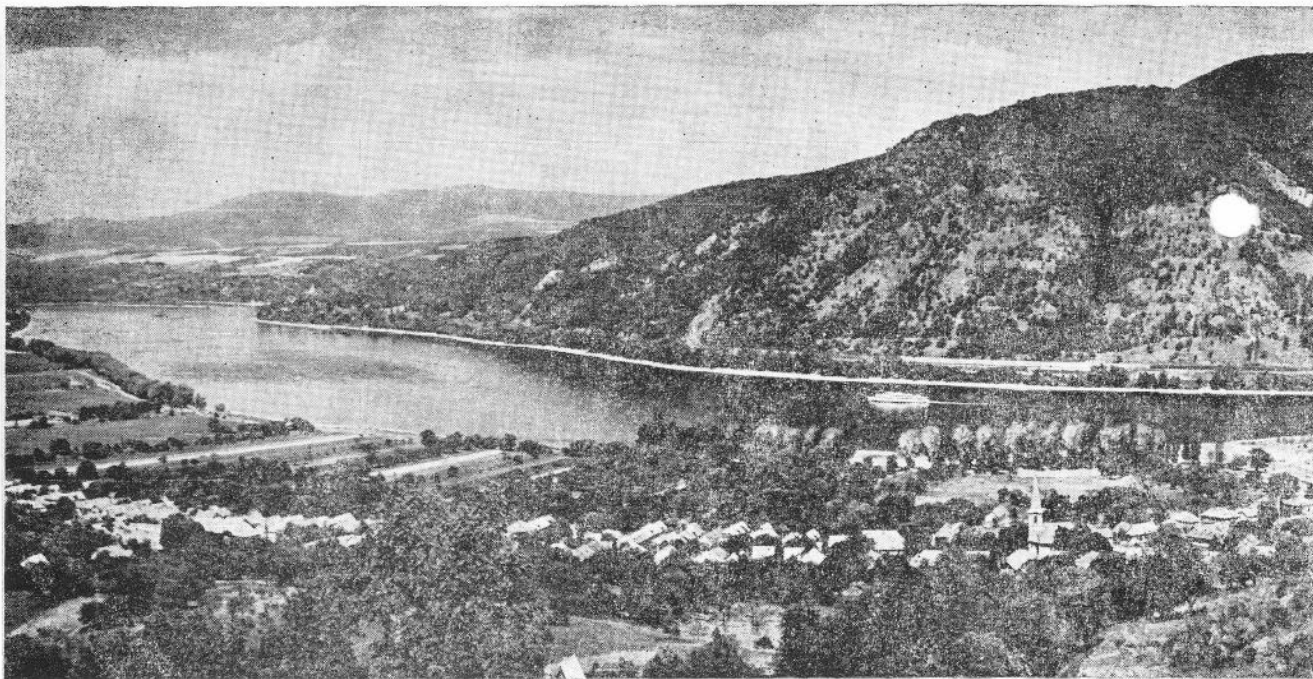
A Dunakanyar festői tájait a kirándulók ezrei keresik fel hétről hétre. A Dunának ez a Rajna-völgyel vetekedő szépségű tája, völgyszakasza nemcsak természeti kincseivel vonzza a bel- és külföldi látogatókat. Olyan történeti, kulturális és műemléki értékek találhatók nagy számban ezen a kis területen, amelyek külön vonzerőt jelentenek e vidék számára.

A kedvező településtörténeti adottságok révén ugyanis a Dunakanyar és a környező terület az ősidőktől kezdve különleges és kiemelkedő szerepet játszott a távolabbi vidékek életében is.

Legnagyobb jelentőségre mégis a magyar történelem évszázadaiban emelkedett, hiszen a középkori Magyarország szívében feküdt és kezdetben — jelentős része — Árpád-házi királyaink családi birtokterülete volt. Az államalapítás korától kezdve jelentős történeti események játszódtak le ezen a területen. A régi Magyarország fejedelmi, majd királyi központjai: Óbuda, Esztergom, Buda, Visegrád nem magukban álló gazdasági, politikai és kulturális centrumok voltak. Az általuk közrezárt területen egész sor jelentős település virágzott. Várak, királyi kastélyok, monostorok maradványai tanúskodnak erről és népünk középkori kultúrájáról. Az egész táj történelmi levegőt áraszt magából.

Ez a kis füzet a Dunakanyar egyik legszebb pontján fekvő és történelmünkben is jelentős szerepet játszó D Ö M Ö S községgel és környékével ismerteti meg olvasóját. Elkalauzol a jelenben, a környék természeti szépségeihez, de bemutatja a múlt emlékeit és a hozzájuk fűződő eseményeket is.

Kívánjuk, hogy hasznos útitársa legyen Dömös minden látogatójának.

A Duna dömösi áttörése

Természeti-földrajzi adatok

A Duna folyó nagy „U”-kanyarulatában, ahol az Esztergom—Visegrádi-hegység és a Börzsöny déli nyúlványai (Szent Mihály-hegy) a legjobban összeszorítják a folyam medrét, alacsony folyamterazon fekszik Dömös község. Környékén a Duna mindkét oldalán változatos felszínű vulkáni eredetű hegyek emelkednek. Geológiai fúrásokból tudjuk, hogy 500—1000 méterrel a felszín alatt 100 millió évnél idősebb üledékes kőzetek fekszenek a mélyben. Csak mintegy 18 millió évvel ezelőtt zajlott le az a hatalmas vulkáni tevékenység, melynek során az üledékes kőzetekre nagy vastagságban vulkáni kőzetek települtek. E vulkáni tevékenység során réteges felépítésű vulkáni hegyek keletkeztek, melyek váltakozva vulkáni törmelékből (gyakran háznagyságú sziklatömbökből), ill. lávából épülnek fel.

Ezt az egységes hegységet az Ős-Duna eredetileg nyugat felől kerülte meg. Amikor azonban a Dunántúli-középhegység fokozatos kiemelkedése elzárta korábbi útját, a Duna új medret keresett és talált a vulkáni hegyek között, keleti irányban. Mivel pedig a vulkáni hegyek lassú kiemelkedése ezek után is tovább tartott (még ma is tart!), a folyam egyre mélyebbre vágta be magát a hegyek közé. — Ezzel a folyamattal magyarázhatók a

Duna mindkét oldalán jól megfigyelhető egykori folyamteraszok, ill. a rajtuk — gyakran nagy magasságban is — megtalálható hordalék, kavics jelenléte is.

A Dömöst délről övező hegyek tehát egyidősek a Börzsönnyel, ugyanannak a harmadkori vulkáni tevékenységnek maradványai, s csupán a később bevágódott Duna-völgy választja el őket egymástól.

Az eredetileg egyenletes felszínű andezit-fennsíkot az évszázadok folyamán patak völgyek sokasága (Szőke-forrás völgye, Három-forrás völgye, Lukács árka, Köves-patak völgye stb.) szabdalta össze. Ennek köszönhető a hegység jelenlegi, völgyekkel, vízmosásokkal tarkított, változatos felszíne.

A hegyekben eredő források vizét a Malom-patak és a Köves-patak gyűjti össze és viszi a Dunába. A víz eróziós tevékenysége, valamint a kőzetek váltakozó keménysége helyenként festői szurdokok kialakulásához vezetett (Rám-szakadék, Lukács árka).

A hegyoldalakat bükkösök és gyertyánnal vegyes tölgyerdők borítják. Nagyobb bükkösök a magasabb fekvésű északi oldalakon, kisebb (telepített) fenyvesek Körtevényes-pusztánál találhatók. — Csapadékos időben a dömösi erdőkben sok gomba terem.

Allatvilága középhegységeinkével megegyező, kisebb vadak (róka stb.) mellett gyakran találkozhat a turista szarvassal, őzzel, muflonnal, de vad-disznóval is.

Dömös és a Duna az Ördögsziklától

Dömös története

Ez a kedvező településföldrajzi fekvésű vidék természetesen már a leg-
ősibb időktől kezdve megtelepedésre csábította az embert.

Az emberi megtelepülés legkorábbi nyoma a község északkeleti részén
(Táncsics Mihály út—Szökeforrás étterem közelében) az őskorszakból is-
mert. Az 1960-as évek elején egy rénszarvasvadászattal foglalkozó ősemleri
közösség településének maradványait tárták fel itt a régészek. A több mint
három méter vastagságú feltöltődés alatt lakóhelymaradvány, tűzhelyek,
vadló- és rénszarvascsontok, pattintott kőszerszámok kerültek elő. (Tér-
kép: 12.)

Őskori földvár sánca az Árpádvár alatt

A Duna-parton, a Köves-patak torkolata közelében előkerült rézkori (i. e. 2500—1900), zsugorított csontvázas sír és a mellette talált kőszerszám a terület rézkori lakóinak emléke. (Térkép: 1.)

A késői bronzkorszaknak jelentős emléke található a Rám-szakadék, Lukács árka és Árpádvár közti területen. (Térkép: 15.)

Ez egy kb. 500×500 méter terjedelmű, szabálytalan sokszög formájú földvár, amelynek jól látható földsánca végig a meredek hegyoldal szélén halad és hatalmas területet ölel körül.

A földvárat gyertyánnal vegyes tölgyerdő borítja. A belső területéről előkerült leletek alapján a késő bronzkori urnasiros kultúra népe mintegy 3000 évvel ezelőtt építette. — Az eredetileg magas sáncot azóta 1—3 méter magasságúra koptatta az idő.

Ugyanebből a korszakból több nyíltszíni (nem erődített) telep nyomát is ismerjük a község határából: Körtevényes-pusztánál (T.: 6.), a Köves-patak torkolatánál (T.: 1.) és a Duna-parti „Tófenék” dűlőben (T.: 10.).

A legkorábbi kőépítmények itt is a római korból maradtak ránk. A Duna vonalát — a római birodalom Pannonia tartományának határát — kőből épült, árokkal, palánkkal is megerősített őrtornyok és erődök láncolata védte a túlparton lakó „barbár” népek támadásaival szemben.

A dömösi Duna-parton a Köves-patak és a Malom-patak torkolatánál, ill. a Tófenék-dűlőben állt ilyen őrtorony. (T.: 1., 10—11.)

Közülük a Köves-patak mellett 1959-ben feltárták. A 11×11 méter alapterületű, 1 méter falvastagságú tornyot vizesárok övezte. Területén Valentinianus császár érmeit, római edényeket találtak.

A Malom-patak melletti római torony maradványaira épült rá a dömösi révállomás kis épülete.

A római birodalom bukása után a népvándorlás hullámai következtek, majd 568-tól a IX. század végéig az avarok telepedtek meg vidékünkön. Az ő emléküket idézik azok a bronzból készült díszes veretek, övdíszek és szíjvégek, valamint cserépedények, amelyek az általános iskola és a Malom-patak között fekvő avar temető sírjaiból kerültek a Nemzeti Múzeumba és az esztergomi Balassa Múzeumba.

A IX. században megjelenő honfoglaló magyarok itteni megtelepedéséről is vannak adataink, emlékeink.

Dömös a középkorban

I. Béla koronázása

(A Képes Krónika miniatúrája)

A Dunakanyar által körülölelt erdős hegyvidék — mint már említettük — a honfoglalástól kezdve a fejedelmek, majd Árpád-házi királyaink családi birtokterülete volt. Ezen a hatalmas erdőbirtokon, melyet a középkorban egységesen „Pilis-erdő”-nek neveztek, több királyi vadászkastély, palota létezéséről tudunk. Az elmúlt évek régészeti-történeti kutatásaiból tudjuk azt is, hogy közöttük kiemelkedő szerepet játszott a **dömösi királyi palota**, mely a XI. században királyaink kedvelt tartózkodási helye és fontos birtokközpontja volt.

Első közvetett adatunk a XIV. századi Képes Krónikában maradt fenn erről az időről. Az 1063. év eseményeinél ugyanis a következők olvashatók: „... A jámbor (I.) Béla király ezután betöltve uralkodásának harmadik évét, királyi jószágán, **Dömösön** összezúzódott beomló trónján; teste gyógyíthatatlan betegségbe esett... félholtan vitték a Kanizsa patakjához; ott távozott el e világból.” Béla király ekkor egy várható német támadás visszaverésére készülődve tartott itt országgyűlést. A nyugati határok felé felvonuló csapatai után vitték Dömösről sebesülten, amikor meghalt.

Kálmán király
és Álmos herceg
kibékülése Dömösön

Álmos herceg vadászata

Trónomlás

Dömösi erdő vadait vadászva,
Béla király bércek magasát mássza;
udvara odalent elmaradt tőle,
csak Géza fiával lép a tetőre.

Megáll a magas erdei tisztáson,
jó hely az, onnét hogy messze lásson.
Kitárul a táj. Mélyen alatta
felcsillan a Duna széles szalagja.

Sasszeme villan, nekitűz nyugatnak:
„Rég nem éreztem magam ily nyugodtnak;
végre napom szállt fényes delelőre,
sok baj után bátran nézek előre.

Csak te ne volnál, fiam, ily csüggedt,
üllő, nem kalapács: ha nem ütsz, ütnek.
Örömet rosszban én sem találtam,
de bármily sorsban bátran megálltam.

Bajnoki szabályám sosem érte szennyfolt,
lengyel bujdosásom dicstelen nem volt;
Itthon a császár dölőfét tönkrevertem,
vértés hada elhullt, vérbe keverten.

S mi volt a hála? Királyi bátyám
koronát ígért, s gyilkot fent gyáván.
Korona vagy kard? ... Itt a való válasz,
enyém mindkettő, s terád száll az.”

Hallgatja Géza szomorúan atyját,
s könny futja végig bús ábrázatját:
„Bűneinket, apám, Isten bocsássa;
úgy bánt nagybátyám véres bukása.

Elnézhetik-e ezt az hatalmi?
Jobb túrni a rosszat, mint megtorolni.
Fiát, Salamont, Isten fölkenette, —
hogyan lépnék valaha trónra helyette?”

Sötét árny rebben Béla szemébe, —
de ím, egy harcos toppan elébe.
Nyugati gyepűk hadispánja küldi,
arcán a sietség izgalma ül ki.

És szól lihegve: „Uram, királyom,
tengernyi német gyűl a határon;
dandárra dandár, nincs vége-hossza.
Ott van a császár, Salamont hozza.

Kürtjét a király sietve kapja,
s teli tüdővel megharsogatja.
„Gyorsan a völgynek, nyári palotámba!
Ki a hős, ki a hű? Hadd veszem számba!”

Haragos hangoktól a palota zúg már,
mint tölgy, a viharban, egy bajnok úgy áll,
zsivajos zajban múlnak a percek ...
Padláson patkány vagy egér perceg?

Ott áll a magas trón. Mennyezetéről
két angyal mosolyog, mennyei örül,
trón körül, körben, ispánok, bánok,
Béla király bátor bajnokai állnak.

Jó a király úr, s a trónra fellép,
büszke önérzet dagasztja mellét:
„Vitézek, a magyar vagy győz, vagy elvesz,
de semmi császár szolgája nem lesz!”

Láng csap a szótól, tűzláng a szemekbe.
De a két angyal mintha remegne.
Trónmennyezet indul. „Nagy Isten!” „Jaj, jaj!”
A királyra omlik szörnyű robajjal.

Romok közt — holtan vagy csak alélva?
véres fejével ott fekszik Béla.
Fia zokogva öleli a testet:
„Óh, hogy így kellett látnom elested?”

„Istenítélet...” Sok ispán mormog.
De összemosolyog Petrőd, Bikács, Szolnok,
s Petrőd odasúg, meglökve Bikácsot:
„Ugyé, ügyesen dolgoztak az ácsok?”

Notu sit regi Ladislauo. eximio. nunc aut omnibus
fidei cultoribus. quoniam ego quidem dum sum in labore
& inferuio domini mei regis. concessione & licentia
sua. quicquid secreti thesauri. & manifesti. quod habebam
in poloznie sancto michaeli. tribui. predilectione
anime mee. Ecclesiam sanctae sub potestate canonici
eius cum omni dote suo. Preter id quicquid mansiones
seruorum. duo armenta. xi. iumentis. xx. boues. &c. omnes
prout agro. arbores fructuum. siluam. Haec autem que
dedi sancto michaeli non ad seruiciu[m] episcopi sed fratrum. ut
inde refectione[m] per singulos annos haberent &
memoria[m] anime mee tenerent. Sed postea simul
id omnibus hominibus notum feci quod huiusmodi
libertati arbitrii in ordinandi rex concessit. in
curia clunisiensi dum rectoribus uniuersali pre
dicta clunisiensi potestate. huiusmodi deliberationis mee
& institutionis. Gureu. Ibriciensis comes. Sella
filius. herney. Martini. propol. Sumi. de cano.
Tefil. iudex. petrus. genitor. Iuu. berardus. magister.
Abraham. uehuga. michael. presbiter. Elicius. & ceteri
primates. sicut pannonia. testes habentur. Hanc
& cum maxime adhuc meo exposito. ego uider. ut
ipse memor sit mei seruici. & ne deleat me mor
tuo quod me iuueni. concessit.

Dömös nevének és az itt álló királyi palotának legkorábbi írott emléket I. (Szent) László királynak egy 900 évvel ezelőtt, 1079-ben kelt oklevele őrizte meg. Ebben az esztendőben László király a németek elleni hadjáratra készülődve Dömösön tartózkodott, ahol Guden királyi serviens egy birtok adományozásával kapcsolatban kereste őt fel. Az okirat szerint: „... a király ebben az ügyben szabad rendelkezést engedélyezett a dömösi kúriában („in curia Dimisiensi”), amikor télidőben a németek megsemmisítésére készült...”

E legrégebbi fennmaradt írásos emlék alapján ünnepli Dömös község 1979-ben 900 éves fennállását. Dömös nevének eredetéről többféle elképzelés alakult ki. Nyelvészeink véleménye szerint valószínűleg egy Dimis—Dimus személynévből keletkezett, magyar névadással, amely a régi magyar Dimiter, Demeter, Dömötör személynévnek a becéző alakja lehetett. Legkorábbi írott alakjai: Dimis, Demes, Dumis, Demus.

A XI. század vége táján a korábbi királyi palota hercegi tulajdonba került.

A XII. század elején ismét jelentős, majd tragikus események színhelye lett Dömös. Könyves Kálmán királyunk fivére, Álmos herceg, a korábbi királyi kastély mellett prépostságot és káptalant alapított 1107-ben. Az alapítás és felszentelés körülményeit részletesen elbeszélő Képes Krónika miniátora az eseményeket képekben is megörökítette: „...A herceg ezután Dömösön monostort épített, meghívta a királyt, jöjjön el a felszentelésre. Úgy is történt. Ezután a palotabeliek megvádolták a herceget: kelepécét készít, hogy megölje a királyt a monostor épületében. A király haragra gyúlt és el akarta őt fogni, de a főtisztelendő püspökök és más derék főemberek tudták, hogy ez hamisság és csak a herceg ellenségei találták ki — közbenjártak érte a királynál és összebékítették őket.”

A király ezután — nem bízva már Álmos hercegre — szabadon engedte őt, de kísérőket adott mellé, amikor vadászatra indult a Bakonyba. A herceg sólyma Csór mellett varjút fogott. A két madár küzdelmében Álmos saját sorsát látva, megkérdezte kísérőit: „... Mi lenne, ha a varjú megesküdne a sólyomnak, nem károg többé, ha elbocsátja?” A kísérők jelentették e szavakat a királynak, Álmos pedig megszökvé tőlük Passauba futott a német császárhoz —, segítségért bátyja ellen.

„... Az Úr 1113-ik évében a császár hatalmas sereget mozgósított Álmos herceg érdekében és Magyarország határára jött, hogy tárgyaljon a királlyal és békét szerezzen köztük; ez meg is történt...” — írja tovább a krónikás. A békekötést követően a király mégis elfogatta a herceget és fiát és megvakíttatta őket; azt is meghagyta, hogy a kised Bélat tegyék magtalanná. De aki megvakította, félt Istentől és a királyi nem kihalásától: kutyakölyköt tett magtalanná, annak heréit vitte a királynak.

Álmos és Béla
megvakítása

CSANÁDI IMRE

Álmos herceg megvakíttatása

Királyi székben, púpos Kálmán,
gonosz társakkal gonoszt fundál ám:
szemét kitolatni nem retteg
atyjafiának, Álmos hercegnek.

Álmos úr, talpig vidám pirosban,
hanyatt, kösziklán, karcsún, hosszan.
Úgy fekszik, olyan engedelmes, —
állíthatnánk: rossz vége nem lesz.
Dehát pribék ül hasára, kezére, —
jobban tekintve: fémlik fene tőre.
Szegény Álmos, utolszor láthat
virágfejékké-zsugorodott fákat,
aranyló eget nemkülönben, —
maradván mintegy sötét veremben.

Lám, mire indít az irigység:
megvakíttatja báty önnön öccsét!
mi több, kisdéd fiát is annak, —
hogy kiheréljék, rendelé ugyancsak!

„Apró, ártatlan! kivette sziklára,
vakon, csupaszon, fátumát várja.
Testi ruhaként, fejébe ragadva,

fél-pirosalma: hercegi sapka.
Lágyíthat az Úr kova-szíveket:
késsel pribék monyász inkább ebet,
bizonyágképpen Kálmán azt szemlélje,
hagyatik békén kis Béla heréje.

Te Deum . . . Tehát széledjen a bánat:
nem szakad magva még Árpád-Házának!

... Álmos herceget pedig Dömösre vitték a saját monostorába.”

Kálmán király később, amikor halálát érezte közeledni, — hogy fiának biztosítsa a trónt — elküldte Both fia Benedeket Dömösre, fogja el és ölje meg a herceget, ne örökölhessen halála esetén.

A dömösi káptalan
tagjai megvédik
Álmos herceget

Hallgassuk tovább a krónikást:

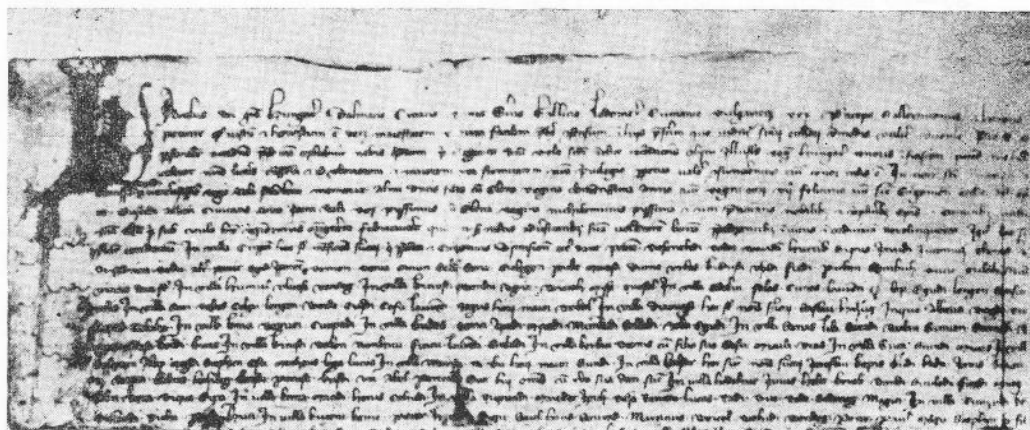
„... Amikor aztán Benedek odaért, a herceg a monostor előtt ült és siratta fájdalmát. Mikor meghallotta a lovasok siető közeledését, megérezte lelkében, hogy veszedelem fenyegeti és bevitette magát a monostorba és kezével megfogta Szűz Szent Margit oltárát, hogy Isten és a szentek tiszteletéből ne merészeljék elvonszolni onnan. De Benedek rátette szentségtörő kezét és erőszakosan elvonszolta az oltártól, melyet tartott. Közben a

*Almos herceget a templomába
be kellett vezetni,
kéményi nem tud
hatott egyedül.
Az igazság
az, lehet, hogy
megölték.*

herceg kezéről lehorzsolódott a bőr és az oltárt vér szennyezte meg. A papok vigyáztak az egyház ajtajában és el akarták fogni; ő azonban megneszelte ezt, dühös szívvel kiment, ahogyan tudott és amikor elvágtatott, Piliis erdejében leesett a lóról, nyakát szegte és meghalt. Kutyái követték, azok falták fel húsát és csontjait."

"Fiát Bélát pedig a főemberek Magyarországon (Pécsváradon) tartották, de titkon, a király dűhe miatt."

Könyves Kálmán fia, II. István király később, — mivel örököse nem volt — a megvakított Bélát tette meg utódául (1131—1141). Az ő uralkodása alatt, Saul prépost idejében fejeződött be a prépostság építése, melyet azután II. (Vak) Béla király 1138-ban gazdag adományokkal látott el. Az adományozás tényét hosszú, pergamenre írt királyi okmány örökítette meg az utókor számára. Ennek bevezető részéből álljon itt néhány sor:

Részlet az adománylevélből (1138—1329)

„... A mi urunk Jézus Krisztusnak az uralkodása alatt, mégpedig dicsőséges megtestesülése 1138. esztendejében ... amikor a jóemlékezetű Álmos hercegnek a fia: a felséges és győzedelmes II. Béla király uralkodott a kegyelmes királynéval: Ilonával együtt, uralkodásuknak a hetedik évében ... ugyanazon kegyes Béla király, a nemkevésbé kegyes Ilona királynéval, a fent nevezett nemesekkel és több püspökökkel és ispánnal, valamint országa sok előkelőségével előrelátó módon és nagy hozzáértéssel — belül és kívül egyaránt — elrendezte a dömösi egyház dolgát; mivel atyja, (a tiszteletreméltó) emlékezetű Álmos herceg a mi urunknak: Jézus Krisztusnak a dicsőségére — Szent Margit szűz és vértanú nevezete alatt — felépítette ugyan, azonban — minthogy jószándékának a megvalósítását sok akadály lehetetlenné tette, akarata ellenére rendezetlen állapotban hagyta hátra.

Ezek tehát azok a szolgáló-háznépek, akiket Álmos herceg adományozott az ő nagyon kedvelt dömösi egyházának, hogy a benne éjjel és nappal szolgáló kanonokoknak a mindennapi ételmezt biztosítsák: ..."

Ezek után az adománylevél 95 falut, 1332 szolgát (név szerint), 138 szőlőt, régi mesterségeket, termékeket, földrajzi neveket stb. sorol fel, s ezzel Árpád-kori történelmünk és gazdaságtörténetünk egyik igen fontos forrása.

A latin művegekben ezek a szolgáló-mépek (tkp. jobbágyok) a SCLEVIS szóval vannak jelölve, ami szolgát, rab-szolgát jelent, de nem a mai értelemben vett SZLAVOT.

A prépostság szolgáltató népei között találunk: kenyérsütőket, szakácsokat, esztergályosokat, harangozókat, palackkészítőket, méhészeket, lovászokat, solymászokat, ácsokat.

Dömösön kenyérsütő név szerint: Cigu; harangozók: Indi, Hurnete, Huruat, Bene, S...di és Wetikin; ács: Simon; ezeken kívül „... Dömösön van egy ekényi föld három szántóvető háznéppel.”

Lássunk egy példát arra is, milyen szolgáltatásokkal tartoztak egyesek: a Duna-túlsági Helemba halászhelye (szám és név szerint 33 fő) is a dömösi prépostságnak adózott az oklevél szerint: „... A halászhely pedig az Ipoly folyón van, tudniillik Damástól a Béla-patakig; és azon felül a Dunán szabadon ott halászhatnak, ahol csak akarnak. Ezek a halászok földjükkel és nagy erdejükkal, valamint az Ipoly folyón levő, előbb említett tanyáival együtt adattak. Adniuk kell pedig minden szerdán, pénteken és szombaton 30—30 halat, a nagybőjt idején viszont minden nap 30 halat kötelesek szolgáltatni. A halaknak a mértéke pedig négy tenyér. Ezek a halászok pedig — arra, hogy e szolgáltatásukat nem teljesítik, semmiféle mentséget nem hozhatnak fel, mert — ha a halászszerencse cserben hagyja őket, az előírt számú halat meg kell venniük, és így kell teljesíteniük kötelezettségüket.”

A többi szolgánép — a maga szakmájában — hasonló előírások szerint adózott...

A tatárjárás idején (1242) a monostort valószínűleg felégették, de csakhamar újjáépülhetett.

Prépostjainak, akik gyakran fontos szerepet játszottak a vidék életében, egész sorát ismerjük középkori okleveleinkből. Kiemelkedik közülük a Churlai nemzetségből származó Fülöp, aki 1246-ban IV. Béla király feleségének, Mária királynőnek volt kancellárja.

Sol nevű prépostját 1288-ban a zebegényi apátság Szob melletti birtokának peres ügyével kapcsolatban említik.

A dömösi prépostság egyúttal hiteles hely is lehetett. Ez azt jelentette, hogy különféle peres vagy egyéb jogi ügyeket írásba is foglalhattak, és az abban foglaltakat az okiratra függesztett pecsétjükkel erősíthették meg,

Márton prépost pecsétje 1347-ből

A prépostság nagypecsétje. XIV. sz.

igazolhatták. Erre utal egyrészt az a tény, hogy prépostjai és kanonokjai gyakran vettek részt ilyen ügyek intézésében, de egy oklevélen fennmaradt a prépostság nagyobbik pecsétjének lenyomata is. A pecséten a prépostság védőszentjének, Szent Margitnak alakja látható, körülötte latin felirat: S(igillum) Capituli ecclesie Demesien(sis) maius = a dömösi egyház káptalanjának nagy pecsétje.

1295-ben VIII. Bonifác pápa az egyházi fegyelem meglazulása miatt a dömösi prépostságot az esztergomi érsek felügyelete alá rendelte.

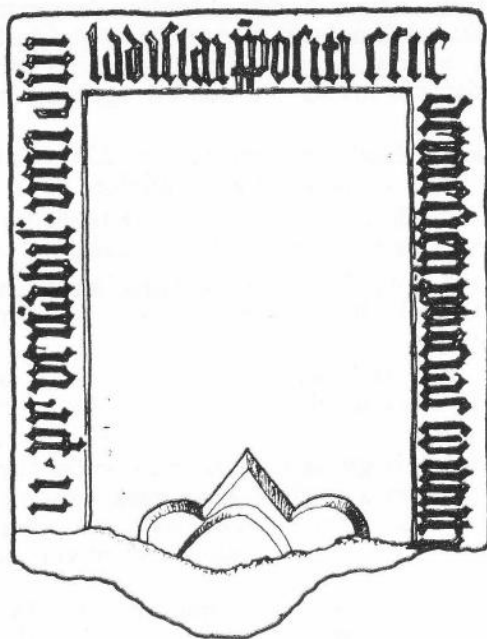
Egy 1298-ban kelt oklevélből tudjuk, hogy a Dunának az Ipoly torkolata és Leustách-sziget közti részén a vizahalászat joga is a prépostságé volt.

1321. december 8-án a fellázadt visegrádi várórség támadása után — mely váratlan szerencsétlenségként szakadt Dömösre — „teljesen elpusztult és lakhatatlanná vált” a monostor.

Valószínűleg ekkor sérülhetett meg az 1138. évi adománylevelével is, amelyet Károly Róbert király 1329-ben Visegrádon újíttatott meg Márton prépost kérésére.

Ez időben felmerült az a gondolat, hogy az elpusztított dömösi káptalan egyesítsék az óbudaival és Dömösön a továbbiakban csak egy káplán maradjon. A káptalan azonban megőrizte önállóságát. XIV. századi prépostjai közül többet ismerünk. Némelyikük kiváló, tudós ember volt, akik hamarosan magasabb pozícióba kerültek. Mások nevét és emlékét erőszakos tetteik miatt örököztették meg régi oklevelek. — A fent már említett Márton prépost ellen például 1342-ben VI. Kelemen pápa vizsgálatot rendelt el erőszakos tetteinek kivizsgálására. Nevezettről több régi okmány megemlékezik. Ezekből tudjuk, hogy 1329 és 1357 között töltötte be a dömösi préposti tisztelet. Egy 1347-ben kelt oklevélen pedig fennmaradt Márton prépost pecsétje is, amelyen — a káptalanéhoz hasonlóan — Szent Margit alakja látható. [Felirata: S(igillum) Martini, prepositi ecclesie Dymisiensis — a dömösi egyház prépostjának, Mártonnak pecsétje.]

A XIV—XV. század fordulóján élt László nevű prépost szintén erélyes ember lehetett. Róla egy Zsigmond király által elrendelt vizsgálat aktái tudósítanak. Ezekből megtudhatjuk, hogy a vizsgálatra a Visegrád melletti Szent András monostor apátjának panaszára került sor. A panaszra pedig egy újabb erőszakoskodás adott okot: 1398 augusztusában Erdőtelki Kun János, az esztergomi érsek vadásza, valamint Székely János és Vörös Péter familiárisok, a prépostság egy Hensilinus nevű jobbággyával, László dömösi prépost megbízásából a nyílt országúton megtámadták László visegrádi apátot, amint egyik saját (Pilis-)maróti jobbággyát büntetés céljából Visegrádra akarta vitetni. A csetepaté során a dömösi prépost emberei az apátnak három ezüstpoharát és kilenc kanalát vitték el — a jobbággyal együtt, a kocsin védekező káplánját Egyed testvért megverték, szolgálait gyalázták, s egyiket a fején halálosan megsebeztek. A panasztevő szerint „... ha el nem szaladnak, mindnyájukat megölik.” — A vizsgálat eredményét nem ismerjük, de valószínűleg kemény ítéletet hozhattak. Talán erre utal IX. Bonifác pápának egy 1402. december 17-én kelt levele, melyben megengedi, hogy László dömösi prépostot gyóntatója általános feloldozásban részesítse. László prépostot — talán mert Somogy megyei nemes ember volt — utóbb Nyári falu templomában temették el. Vörös márványból faragott sírkövének töredéke ma a tengődi katolikus templomban látható.

Dömös XV. századi prépostjai közül Rozgonyi Pétert említjük még meg, akiből később veszprémi püspök lett. Ez idő tájt Zsigmond király is megfordult Dömösön. Amikor azonban látta, hogy a káptalanban a fegyelem ismét meglazult, kérelmére IV. Jenő pápával eltöröltette a dömösi prépostságot és az általa 1432-ben Sienában megismert és megkedvelt, Olajfák hegyéről nevezett („Olivetán”) Benedek-rendi szerzetesek apátságává alakíttatta (1433—1445). Az olivetán szerzetesek el is foglalták Dömöst. Köztiszteletben álló apátjuk Bernardo Filipponi is itt halt meg. Sírhelye valószínűs zarándokhely lett ezekben az években. A szerzetesek 1446-ban mégis lemondtak apátságukról és elköltöztek Dömösről.

A megüresedett apátság sorsáról hamarosan döntött az Országos Tanács: ismét prépostsággá alakították át, élére pedig Hunyadi János kormányzó egyik kedvelt emberét, Hosszúaszai Bothos István esztergomi kanonokot, királyi kancellárt, szenttamási prépostot nevezték ki prépostnak.

Az Országos Tanács rendelkezésével egyidejűleg Rómában is döntés született a dömösi prépostság ügyében, és ez az országgyűlés előtti vitára, majd a pápával szembeni ellenszegülésre vezetett. Az történt ugyanis, hogy a megürült apátságot IV. Jenő pápa 1446. augusztus 1-én pálos rendi perjelséggé alakította. Ennek élére pedig egy év múlva V. Miklós pápa Kapusi Bálintot, a pálos rend római fő ügyvivőjét, a Szent Péter-bazilika pápai magyar gyóntatóját nevezte ki (1447. november 25.). Amikor azután Kapusi Bálint el akarta foglalni dömösi perjelségét, már itt találta Bothos Istvánt, az Országos Tanács által kinevezett prépostot. Kapusi kiközösítéssel fenyegette meg Bothost, őt viszont az Országos Tanács szólította fel, hogy „... a haza szabadságával ellenkező kineveztetésével hagyjon fel”. A felháboro-

dás akkora volt, hogy az ügyet Hunyadi az országgyűlés elé utalta. Mivel pedig az országgyűlés is a magyar királyi kegyúri jog sérelmét látta a pápa intézkedésében; 1450—51-ben Hunyadi János kormányzó, majd az ország rendjei is tiltakozásukat nyújtották be a pápánál. Végül is Bothos István megmaradt préposti székeben, Kapusi Bálintot pedig később más javadalommal kárpótolták.

Ettől kezdve az esztergomi érsek joghatósága alatt állt a dömösi prépostság 1501-ig, amikor VI. Sándor pápa a nyitrai püspökséghez csatolta, s az egyesítésről szóló okmányt 1503. október 3-án III. Pius pápa is megerősítette. Ezek után a nyitrai püspökök lettek egyúttal dömösi prépostok is.

A prépostság díszes épületeit már 1526-ban, Buda elfoglalása után felégethette a török. Végleges pusztulása Visegrád és Esztergom elfoglalása (1543) után következhetett be.

Magát a falut azonban — amely a Malom-patak mellett, ill. a prépostság körül (a mai „Felső-falu”-dűlő helyén) terült el —, a török korban is lakták.

A hódoltság alatt 1560-ban még a nyitrai püspöknek is adózott. Az 1570. évi török adóösszeírás szerint: „... Dimis falu nincs a defterben.” A defterdár név szerint összeírta a falu adózó lakóit: „... Cseris Mátyás; Cse János, fia András; Selem Jakab; Háni (?); Jakab, fia Imre; Lázár Duszlicsa, fia Albert; Tót Máté; Tót László; Tót István, fia János; Turincs Benedek; másik Tót István; Tót Ádám.

házak száma: 5	a jövedelem: 3300 (akcse)
kapu: 9	450
Buza: 100 kejl	1200 penz
kevert: 100 kejl	600 penz
erdő- és legelőhasználati adó	180
méhkas-tized	86
sértés adó	30
gyümölcs tized	204
öt kincstári rétről jövedelem	500
bírságpénz, menyasszony- és hordóadó	50
rossz malom, Ali birtokában	—

A 15 éves háború idején elpusztulhatott Dömös is, mert 1615-ben a pusztult helyek között szerepel. 1647-ben már ismét lakják.

A török kiűzése után, 1696-ban öt telkes jobbágy és tíz zsellér lakja.

1702-ben I. Lipót király rendeletére a megerősített prépostság épületeit és mind Visegrád stb. várakat felrobbantották.

A régi híres épületnek ekkor már csak romjai állnak. Az egykorú leírás szerint azonban: „... a most is látható romok bizonyítják, hogy azt királyi bőkezűséggel építtette Álmos herceg, Vak Béla király atyja”.

A XVIII. század elején a falu új templomát a romok mellett építették fel. Magukat a használhatatlan romokat azonban a lakosság építkezésekhez kezdte széthordani. A maradványok sorsát végül az új plébániatemplom építése pecsételte meg: 1733—1744 között gróf Erdődy Ádám nyitrai püspök, dömösi prépost a régi romok köveiből építteti fel barokk stílusban a község mai templomát.

A török kor után újratelepülő Dömös lakói — a régi anyakönyvek tanúsága szerint — túlnyomó többségben magyarok voltak. Számuk 1732-ben még csak 293 fő.